

МЕТОДИЧЕСКИ АСПЕКТИ НА ПРОБЛЕМА “СОЦИОЛИНГВИСТИКА И РЕЧЕВ ЕТИКЕТ”

Мариана Манчева

Съвременната учебна документация на началното училище поставя с акцент въпросите за формиране на социално престижно речево поведение на 6–11-годишна възраст. В синхрон с това целта и задачите на началното родноезиково обучение се свързват с усвояването на основополагащи знания и умения за културно речево общуване (вж. Учебни програми 1991, с. 1). В новоутвърдените държавни образователни стандарти за учебно съдържание по български език и литература в началния етап на основната образователна степен отново се подчертава значимостта на проблема за изграждане на вежливо-то детско поведение. Обучението на речев етикет се поставя в пряка връзка с нов тип ученикови компетенции – комуникативни, които трябва да се формират с предимство. А именно: детето “да владее формулите за вежливост”, “да използва формите за учтивост”, “да заема своето място в диалог”, “да говори с подходящи за ситуацията на общуване интонация, жестове, поза” (Държавен вестник 2000, с. 69). Видно е, че *съвременната документация за I – IV клас все по-определено подчертава необходимостта от системна мето-*

дическа работа върху етикета на речта в ранна училищна възраст.

Метафорично казано, “Учителят прави училището.” (Ив. Вазов, “Харта на българския учител”). Ето защо надеждите за обновление на началното родноезиково обучение се свързват преди всичко с качествата и професионалната квалификация на педагога. На фона на споделените размисли логично възниква въпросът: “Осигурява ли обучението във ВУЗ нужната лингвистична и методическа подготовка на началния учител по проблемите на речевия етикет?”

В този контекст ще посочим обобщени данни от проведена през периода 1997 – 1999 г. анкета със 160 студенти-стажанти от специалността “Начална училищна педагогика” на Великотърновския университет. На поставения по-горе въпрос “Осигурява ли обучението във ВУЗ нужната лингвистична и методическа подготовка на началния учител по проблемите на речевия етикет?” информаторите отговарят така: не – 68,75% (110); частично – 16,25% (26); да – 15% (24). Явно *при работата си за развитие на вежливата детска реч педагогът разчита главно на своя социален и речев опит, на*

общата си езиковедска осведоменост и отчасти – на специализирани познания. Представените обобщени емпирични сведения водят към извода-препоръка, че *е неотложно изработването на лингвистично описание на българския речев етикет, предназначено за учебни цели.* По наше мнение, решаването на тази актуална задача е по силите на екип от специалисти и изисква съдействието на висштите училища, подготвящи начални учители.

Съзнавайки сложността на проблема, *в настоящото изложение се ръководим от задачата да направим, макар и тезисна, социолингвистична характеристика на българския речев етикет.* В този контекст ще очертаем основни дидактически проекции на проблема. *Намерението ни е да подпомогнем студентите от специалността “Предучилищна и начална училищна педагогика”, а и началните учители, в методическата им работа за развитие на вежливата реч на 6–11-годишните деца.*

И така, *речевият етикет* е явление с отличителен лингвистичен и надлингвистичен статус. За да се разкрие същността му, е необходимо той да се разгледа в контекста на понятията: *“поведение”, “етикеция”, “речево поведение”, “езикова и речева култура”.*

Поведението на индивида се определя като “начин за отнасяне към нормите на дисциплината или мо-

рала; държане” (Български тълковен речник 1976, с. 630). За вежливите хора казваме, че са възпитани. Става дума за *култура на поведението*, изискваща съблюдаване на “система от правила, определящи формите на общуване, държанието, поведението, обносните в даден обществен или социален кръг” (Пантелеева 1994, с. 15). Тази система от правила се нарича *“етикеция (етикет)”*. Водещо място в нея заемат проблемите, отнасящи се до образцовото *речево поведение*, което е разновидност и съставна част на социалното поведение и представлява “автоматизирана, стереотипна речева проява, свързана с често повтаряща се при общуването типична ситуация” (Пантелеева 1994, с. 16). Нормата на речево поведение е социален императив и се изследва с особено внимание от социолингвистиката (вж. по-подр.: Байчев, Виденов 1999; Виденов 1997; Виденов 2000).

Социолингвистичните изследвания доказват, че шансовете за бързо и плътно приближаване до престижната речева норма са най-големи по време на обучението в училище. При възрастните хора езиковите системи са устойчиви и трудно се поддават на корекции. Ето защо *главните предпоставки за положителна нивелация на речевото поведение се създават в училищна възраст, и по-конкретно още от началото на I клас.*

Факторите, обуславящи речевата етикетна култура на учениците, са комплексни: учебните заведения, семейната среда, културните институции, средствата за масово осведомяване, колективният узус, приятелският кръг и др. За съжаление, в езиковата ситуация на съвременна България са твърде оскъдни етикетните образци, които подрастващите могат да “копират” в речевата си практика. *Според общественото мнение училището остава главната езикова “лаборатория” за положително нивелиране на речевото поведение на учениците* (вж. по-подр: Виденов 1995; Виденов 1997; Виденов 2000; Байчев, Виденов 1999, с. 281 – 328).

Постоянните признаци, определящи речевото поведение на индивида, са: “образование”, “възпитание”, “възраст”, “професия”, “местоживеене”, “пол”, “националност”. По време на речевото общуване, съобразно с конкретна ситуация, човек придобива и временни (променливи) характеристики, които съществено влияят върху речевото му поведение. Така например, индивидът приема едно речево поведение на работното си място и съвсем различно по време на спортно състезание, когато е в позицията на зрител. С други думи, етикетното общуване налага непрекъснато “превключване” на различни лингвистични и паралингвистични “кодове”.

Това се върши толкова по-успешно, колкото е по-висока **езиковата култура** на личността. Според Л. Андрейчин езиковата култура представлява “езиковата подготовка и умението да се ползват правилно, точно и целесъобразно богатите изразни средства на езика” (Андрейчин 1961, с. 8). Езиковата култура се приема като първоелемент на **културата на речта**. Много автори (Б. Н. Головин, М. И. Иляш, В. Г. Костомаров и др.) включват в понятието “речева култура” **нормата** (правилността на речта) и **комуникативната целесъобразност** (оптималното ползване на езикови средства в съответствие с конкретна речева ситуация).

На основата на речевата култура, като важен елемент на поведението, се изгражда **речевият етикет**. Той е “**микросистема от националноспецифични устойчиви формули за общуване, приети и предписани от обществото за установяване на контакт между събеседниците, за поддържане на общуването в избрана тоналност**” (Формановска 1982, с. 8).

Някои от най-важните **тематични групи на българския речев етикет** са: “Обръщение, повикване на някого”, “Поздрав”, “Сбогуване”, “Запознаване”, “Молба”, “Благодарност”, “Извинение”, “Съболезнаване”, “Покана”, “Пожелание” (вж. Кръстев 1992, с. 269).

За речевия етикет е характерна употребата на специфични езикови стереотипи, предаващи стандартните ситуации при общуването. Тези стереотипи се наричат *етикетни формули*. Те са общоупотребими, т. е. добре познати на членовете на езиковия колектив. Лингвистите ги наричат още *“устойчиви изказвания”*, *“устойчиви формули на общуването”*. Ето някои от най-фреквентните езикови етикетни единици, представени в пряка връзка с тематичните ситуации, в които те функционират:

“Обръщение, повикване на някого” – “Господине!”, “Госпожо!”, “Господин Иванов!”, “Госпожа Иванова!”, “Колеги.”, “Дами и господа.”, “Госпожи и господа.”, “Татко.”, “Майко.”, “Како.”, “Чичо.”, “Лельо.”, “Иванке!”, “Иване!” и т. н.

“Запознаване” – “Да се запознаем.”, “Приятно ми е да се запознаем.”, “Много ми е приятно.”, “Беше ми много приятно.” и др. под.

“Поздрав” – “Добро утро!”, “Добър ден!”, “Добър вечер!”, “Здравей!”, “Здравейте!”, “Привет!” и пр.

“Покана” – “Каня те (Ви) на...”, “Заповядай на...”, “Заповядайте на...”, “Ела на...” и др.

“Молба” – “Моля те (Ви).”, “Бих те (Ви) помолил...”, “Ако обичаш (обичате)...”, “Бихте ли могли да...” и пр.

“Извинение” – “Извинявай.”, “Извинете.”, “Моля за извинение.”, “Не се сърди.” и т. н.

“Благодарност” – “Благодаря.”, “Много ти (Ви) благодаря.”, “Много мило от твоя (Ваша) страна.” и др.

“Пожелание” – “Поздравявам те (Ви).”, “Моите поздравления!”, “Желяя ти (Ви)...”, “Честит празник!”, “Успех!”, “Приятен ден!”, “За твое (за Ваше) здраве!” и пр.

“Съболезнование” – “Моите съболезнования.”, “Поднасям ти (Ви) съболезнования.” и др.

“Сбогуване” – “Довиждане!”, “Всичко хубаво!”, “Всичко добро!”, “Не ме забравяй!”, “До скоро!”, “До утре!”, “Целувки!” и т. н. (вж. Кръстев 1992, с. 269–272).

В условията на устното общуване езиковите етикетни изрази се синхронизират с *паралингвистични етикетни средства*, които въз основа на различие по признаците “звучене” и “движение” се диференцират на: *звукови (фонационни); телодвигателни (кинесически)*. *Фонацията* се изразява чрез признаци като сила на гласа, тембър, дикция, интонация, мелодика, специални дифузни звукове за експресия и пр. Тя е “паралингвистично средство, което допълва (компенсира) или съпътства речевия акт, носейки комуникативна информация извън чисто фонетичното си предназначение” (Виденев 2000, с. 298). *Кинесическите (телодвигателните) етикетни средства* са два основни вида: *жестове* и *мимики*. “С понятието “жест” се означават всички телодвижения (на гла-

вата, трупа и крайниците на човека), а с понятието “мимика” – движението на лицевите мускули.” (Виденов 2000, с. 298). Паралингвистичните етикетни кинемии най-често допълват и уточняват словото, но могат и да го заместват. В лингвистичната наука са описани най-употребяваните български етикетни кинемии в пряка връзка с основните тематични етикетни ситуации, а именно:

“Обръщение, повикване на някого” – усмивка; кимане с глава; размахване на ръка и пр.

“Поздрав” – кимане с глава; ръкостискане; целувка и др.

“Сбогуване” – ръкостискане; прегръдка; целувка и пр.

“Извишение” – лек поклон с тяло; усмивка-полуусмивка и др.

“Благодарност” – ръкостискане; прегръдка; усмивка – широка, спокойна и т. н.

“Запознаване” – кимане с глава, ръкуване, усмивка и др.

“Покана” – усмивка – широка, доброжелателна; поглед – насърчаващ; дясна ръка с прибрани пръсти и косо обърната напред длан се изнася встрани и пр.

“Молба” – поглед – тревожен, молец; усмивка – незабележима и др.

“Съboleзнование” – поглед – дълбок, съсредоточен; ръкостискане, потупване по рамото и пр. (вж.: Стефанова 1993, с. 115–119).

Социалингвистите подчертават, че в процеса на общуването езико-

вото общество изработва норми за използване на етикетните средства (лингвистични и паралингвистични) като дискурсна стратегия. Тези предписания имат задължителен характер за членовете на дадена общност и са в пряка връзка с определена речева ситуация. Т.е. нормите за социално престижно речево поведение не могат да се разглеждат на тясно лингвистично равнище. Нужен е ситуативен подход, съобразеност с конкретни условия на общуването.

При проучването на речевия етикет в социалингвистиката се оперира със следните основни понятия: **“социален статус (+престижност/-престижност) на комуникантите”**, **“статусна разлика (асиметрия, дистанцираност; подредност, надредност)”**; **“статусно равенство (симетрия, солидарност)”**; **“социални роли на комуникантите”**; **“езикова и речева ситуация”**; **“речева проява”**; **“равнище на речевата проява (официално/неофициално)”**; **“тоналност (стил) на речевата проява”**.

Социалният статус на общуващите се определя от следните диференциални признаци: възраст, образование и професионално занимание, възпитаност, пол, местожителство. Важен фактор за избора на уместни етикетни средства във всяка конкретна речева проява е социалният статус на комуникантите. Когато адресантът и адресатът са в симетрични (солидарни, равнопоставени) от-

ношения помежду си, в социолингвистиката се говори за *статусно равенство*. Социалният статус предполага и друг вид отношения между общуващите – несиметрични. В такъв случай е налице *статусна разлика* (асиметрия, дистанцираност). Статусната разлика е ориентирана в две посоки. Тя може да бъде *възходяща*, т.е. адресантът е на по-ниско социално равнище от адресата (напр. ученик започва разговор с учителя). Статусната разлика може да е и *низходяща*, т.е. адресантът е на по-високо социално равнище от адресата (напр. учител установява контакт с ученик).

Социолингвистите проследяват връзката между социалния статус (позиция) на комуникантите и социалната роля. *Социалната роля* е “нормативно одобрен от обществото вид поведение, очакван от всеки, заемащ дадена социална позиция” (Пантелеева 1994, с. 16), като под позиция (статус) се разбира “формално установено или мълчаливо признавано място на индивида в йерархията на социалната група” (Пантелеева 1994, с. 16). Според Л. Крисин социалната роля е “форма на обществено поведение на човека, обусловена от неговото положение: а) в някоя социална група (напр. в семейството роли на баща и син) и б) в някаква ситуация на общуване (напр. в ситуацията купуване-продаване роли на купувач и продавач)” (Крисин 1989, с. 134). *Статусът отговаря на въп-*

роса “Какъв/кой е той?”, а ролята – на въпроса “Какво прави той?”. Може да се каже, че ролята представлява динамичния аспект на статуса (вж. Крисин 1989, с. 134).

Върху избора на етикетните единици влияят и други социални фактори. Много важно е съобразяването с *равнището (регистъра) на речевата проява*. Ако то е строго официално, се неутрализира признакът “симетричност”, т.е. фактът, че адресантът и адресатът са равнопоставени, губи своята актуалност. В такъв случай се налага например добри приятели да разговарят на “Ви”. Обратно, когато една речева проява се осъществява на подчертано неофициално равнище, значителна част от задължителните при други обстоятелства етикетни средства отпадат въпреки несиметричните отношения между общуващите. Всеки речев акт с етикетен характер се реализира на определено равнище, което има два полюса – *полюс на строго официалната комуникация* и *полюс на неофициалните прояви*. Колкото е по-висока степенята на официалност, толкова по-стриктно е регламентиран задължителният ритуален характер на етикетните изразни средства. В сила е и обратната корелация – речевите прояви на неофициално равнище освобождават етикетните знаци от ред изисквания, свързани с официалния регистър на общуването (вж. по-подр. Цанков 1994, с. 39).

По време на речевата комуникация се реализира сложен механизъм за “включване” и “превключване” на отношения от типа: официалност/неофициалност; интимност/деловитост; статусно равенство/статусна асиметрия, която на свой ред е възходяща и низходяща и т. н. Ясно е, че в процеса на етикетното общуване всеки непрекъснато съобразява речевото си поведение с конкретна ситуация. За да илюстрираме тези сложни механизми за “превключване” на етикетните “кодове”, ще дадем пример с употребата на ти/Вие-формите, позволяващи да се отчита регистърът на ролевите отношения при общуването. Изборът на ти- или на Вие-етикетна комуникация е социално обусловен от много условия. Най-важните сред тях според Н. Формановска са:

Вие: ти:

1) **Непознат, малко познат, адресат**   **Добре познат адресат (приятел, член на семейството и др.)**

а) при промяна към добро познанство е възможен преход от Вие-общуване на ти-общуване;

б) при продължително познанство отношенията не винаги се превръщат в приятелски – не се налага преход от “Вие” на “ти”;

в) в някои случаи дори при близки отношения се съхранява Вие-

комуникацията като знак за особено уважение.

2) **Официалност   Неофициалност** **на обстановката** **на общуването:**

а) към непознат (слабо познат) адресат обръщението е на “Вие” и в официалната, и в неофициалната обстановка;

б) с добър познат (при обичайно общуване на “ти”) в официална обстановка е възможно “превключване” на “Вие”.

3) **Взаимоотношения между комуникантите:**

– **подчертано**   – **фамилиарни**
вежливи

а) ако при установено общуване на “ти”, адресантът се обърне към адресата на “Вие”(извън официалната обстановка), това означава изменение на характера на взаимоотношенията;

б) ако непознат (слабо познат) адресант избере ти-общуване, то той или е носител на просторечието, или нарочно демонстрира фамилиарност (вж. по-подр.: Формановска 1982, с. 73).

Ясно е, че речевият етикет е социално обусловен. Той е в служба на определен тип социална дейност на общуващите, която изисква обмен на вежливост. *При речевите актове изборът на етикетните изразни средства се определя от набор со-*

циални показатели. Ето защо специалистите отчитат необходимостта от съвместяване на социолингвистичния и стилистичния “поглед” към обекта на изследване и говорят за **социостилистична характеристика на етикетните единици.** В съответствие с това езиковите етикетни средства се класифицират по **експресивно-стилистична скала** (вж.: Формановска 1982, с. 89).

Неутралните етикетни формули (напр.: “Добър ден!”, “Моля!”, “Благодаря.” и пр.) са съотносими с т. нар. “нулева тоналност”. В тях не се проявява избирателност по отношение на регистъра на речевия акт и на социалните признаци на общуващите. **Стилистично повишените езикови етикетни средства** (напр.: “Позволете да Ви помоля за...”, “Разрешете да ...” и т. н.) съответстват на официалната обстановка на общуването. Адресатът е симетричен или по-високостоящ от адресанта. Стилистично повишените етикетни формули се съотносят с тоналност, висока от нулевата, и с Вие-общуването. **Стилистично понижените етикетни езикови средства** (напр.: “Привет!”, “Помогни ми.”, “Не се сърди.”, “Ела вкъщи.” и др.) се ползват, когато адресатът е социално симетричен или по-ниско поставен от адресанта. Обстановката на общуване е неофициална, тоналността е пониска от нулевата. Общува се на “ти”.

Паралингвистичният етикетен комплекс също е маркиран социо-

стилистично. Във връзка с това М. Виденов въвежда понятието **“паралингвистическа стилистика”** (вж.: Виденов 1979, с. 24) и уточнява, че жестовете, позволени сред приятели (потупване по рамото, махане с ръка и пр.), могат да са неучтиви и дори забранени в друга среда. На този етап обаче българската лингвистична наука не е описала изчерпателно паралингвистичната етикетна норма.

Методическият извод от горепредставените социолингвистични постановки гласи: тъй като нормите на речевия етикет са маркирани ситуативно, обучението за развитие на вежливата реч в I – IV клас следва да се осъществява в условия, адекватни на автентичните речеве актове, посредством които носителите на езика проявяват учтивост помежду си. Голямо значение в тази връзка има отчитането на отличителните за етикета социолингвистични конвенции (статусна симетрия/статусна асиметрия; равнище на речевата проява), определящи избора и употребата на стилистично адекватни етикетни средства (лингвистични и паралингвистични). Освен това, учебната етикетна комуникация трябва да е максимално съобразена с “живото” общуване на детето, с неговите комуникативни потребности, със социалния и речевия му опит. Обобщено казано, **развитието на вежливата ученикова реч има дидактическа стойност, единствено ако се постави в контекста на типични ре-**

чеви ситуации и се осмисли като инструмент за комуникация.

Важна роля в това отношение се отрежда на *метода на моделиране на речевото изказване*, позволяващ речевата етикетна изява на учениците в клас максимално да се доближи до автентичното общуване. Това е основна предпоставка за резултатен градеж на комуникативно-речеви умения, обезпечаващи говорната и писмена практика на 6–11-годишните в различни области на техния личен и обществен живот.

Както е известно, методът на моделиране на речевото изказване се реализира чрез *ситуативно-речеви упражнения*, основани на зависимостта на съдържанието и речевото оформяне на изказванията от речевата ситуация. Характеристиката на понятието *“учебна речева ситуация”* е разкрита изчерпателно и убедително в нашата методическа наука (вж.: Колева 1994, с. 81–99). Затова тук няма да разглеждаме този проблем, а само ще подчертаем, че обучението на речев етикет в I – IV клас се осъществява в условията на учебни речеви ситуации, посредством които се мотивира интелектуалният труд на децата и се гарантира съдържателна и комуникативна висококачественост на учениковата речева продукция.

Наред с това *при моделирането на учебните речеви ситуации е задължително да се имат предвид характерните за етикета на реч-*

та и за речевата практика на 6–11-годишните социолингвистични конвенции (социален статус и социални роли на общуващите; равнище на речевата проява). Целесъобразна за нуждите на обучението на речев етикет в началните класове е предложената от Е. Пасов класификация на учебните речеви ситуации. Според автора всяка ситуация се определя като *“система на взаимоотношения между общуващите”* (Пасов 1989, с. 52). Анализът на тези взаимоотношения показва, че те могат да се *“задават”* според четири водещи фактора: социален статус на човека; неговата роля като субект на общуването; изпълняваната дейност; нравствени критерии. С оглед на това Е. Пасов предлага следната *класификация на учебните речеви ситуации: ситуации на социалностатусни отношения; ситуации на роли взаимоотношения; ситуации на отношения при съвместна дейност; ситуации на нравствени взаимоотношения* (вж.: Пасов 1989, с. 53). Авторът уточнява, че делението на ситуациите в известна степен е условно, тъй като взаимоотношенията между хората са интегративно единство.

Тъй като за осъществяването на пълноценно етикетно речево общуване от изключително значение е съобразяването със социалния статус и социалните роли на комуникативните партньори, ще разгледаме по-подробно първите два вида от пред-

ложените от Е. Пасов учебни речеви ситуации. И така, в процеса на общуването се проявяват социални качества на личността, свързани със социалната структура на обществото. Субектите са представители на определена възрастова, професионална и пр. група и, като такива притежават определен социален статус. *Първият вид учебни речеви ситуации се свързват именно със социалностатусните отношения между общуващите.* В хода на комуникативния процес в пряка връзка със статусните възникват и друг тип взаимоотношения между комуникантите – ролеви, напр.: лидер/подчинен; организатор/изпълнител и т. н. *Е. Пасов класифицира втория вид учебни речеви ситуации въз основа на тези важни социални релации, представлящи функционалната страна на статуса.*

В този контекст ще уточним, че при моделирането на учебните ситуации е изключително важно малките ученици да бъдат въвеждани в условия, съответстващи на действителния им социален статус и на многообразието от социални роли, изпълнявани от тях в автентичната им речева практика. Така ще се изградят умения с действителна стойност за “живото” общуване на 6–11-годишните.

Като илюстрация на защитаващите методически тези ще посочим ситуативно-речеви упражнения, апробирани в учебната практика в про-

цеса на експериментално обучение на устно диалогично етикетно общуване във II клас.*

Запознаване:

а) “Второкласник посещава плувен басейн в спортния комплекс на града. С какъв “вълшебен” израз ще се запознае със свой връстник? Какъв отговор ще получи? Съставете кратък устен разговор по двойки.”; б) “Второкласник посещава плувен басейн в спортния комплекс на града. Как ще се запознае с учителя си по плуване? Какъв отговор ще получи? Съставете кратък устен разговор по двойки.”; в) “Учителят по плуване се представя на своя нов ученик – второкласник. Как ще стори това? С какъв “вълшебен” израз ще отговори детето? Съставете кратък устен разговор по двойки.”

Молба:

а) “По време на курс по плуване в спортния комплекс на града второкласник моли свой връстник да му подаде спасителния пояс. С какъв “вълшебен” израз трябва да стори това? Какъв отговор ще получи? Съставете устен разговор по двойки.”; б) “По време на курс по плуване в спор-

---

*Експериментът е проведен през учебната 1999/2000 година с 38 ученика от II “г” и II “е” клас на ОУ “Св. Патриарх Евтимий” в град Велико Търново със съдействието на учителките Диана Димитрова и Стефка Друмева.

тния комплекс на града второкласник моли учителя да му подаде спасителния пояс. Какъв “вълшебен” израз ще употреби детето? Как ще отговори учителят? Съставете устен разговор по двойки.”; в) “По време на курс по плуване в спортния комплекс на града преподавателят моли второкласник да му подаде спасителния пояс. Какъв “вълшебен” израз ще ползва? Как ще отговори детето? Съставете кратък устен разговор по двойки.”

Благодарност:

а) “Второкласник благодари на свой съученик, че му е подал спасителния пояс по време на курс по плуване в спортния комплекс на града. Какъв “вълшебен” израз ще употреби? Как ще отговори съученикът му? Съставете кратък устен разговор по двойки.”; б) “Второкласник благодари на учителя, че му е подал спасителния пояс по време на курс по плуване в спортния комплекс на града. Как ще стори това? Какъв отговор ще получи? Съставете кратък устен разговор по двойки.” в) “Учителят благодари на второкласник, че му е подал спасителния пояс по време на курс по плуване в спортния комплекс на града. Как ще стори това? С помощта на какъв “вълшебен” израз ще отговори детето? Съставете кратък устен разговор по двойки.”

Тройките речеви ситуации на социалностатусни и социалнороле-

ви отношения са обединени от общ предмет на общуването (съответно: запознаване, молба и благодарност). Съвпадат и част от ситуативните комуникативни условия (време, обстановка на общуването, канал за свързка). Варира се по посока на характера на отношения между комуникантите и диалоговата позиция на ученика, участник в етикетната устна диалогична проява. В първата от всяка тройка речеви ситуации събеседниците са в положение на статусна симетрия (разговарят връстници). Във втората от всяка тройка речеви ситуации общуващите са в позиция на възходяща статусна асиметрия (ученик започва разговор с учителя). В третата от тройките речеви ситуации комуникантите са в положение на низходяща статусна асиметрия (учител се обръща към ученик). Очакваният методически ефект е децата да се въведат достоверно в социалностатусните и в социалноролевите отношения, както и в диалоговите позиции, открояващи се при проявите на учтивост в реалната им говорна практика.

Аналогични примери могат да се посочат и във връзка с останалите тематични ситуации на българския речев етикет.

Преди конструирането и продуцирането на етикетните речеви прояви пред учениците ясно се очертават критериите, въз основа на които трябва да градят речта си, а именно:

- 1) Употреби подходящи “вълшебни”

изрази, за да започнеш разговора (не забравяй: от чие име говориш и към кого се обръщаш); 2) Ползвай уместни “вълшебни” изрази, за да продължиш разговора (помни: от чие име говориш и на кого отговаряш); 3) Обмисли с какви сила и тон на гласа ще говориш; 4) Ползвай уместни мимики и жестове.

При нужда учениците правят справка с предложени от учителя етикетни реплики, представени в непосредствена връзка с отделните тематични етикетни групи и със ситуативните условия на общуването:

Запознаване

“Вълшебни” изрази към

– *връстник*

“Да се запознаем...”

“Аз съм... Ти как се казваш?”

“Искаш ли да се запознаем?”

– учителя

“Приятно ми е. Казвам се...”

“Много ми е приятно.”

“Радвам се да се запознаем.”

Молба:

“Вълшебни” изрази към

– *връстник*

“Моля те...”

“Ако обичаш...”

“Подай ми...”

– учителя

“Моля Ви.”

“Ако обичате...”

“Бихте ли...”

Благодарност:

“Вълшебни” изрази към

– връстник

“Благодаря ти.”

“Много ти благодаря.”

“Задължен съм ти. Благодаря.”

– учителя

“Благодаря Ви.”

“Много Ви благодаря.”

“Задължен съм Ви.”

Учениковите умения за целесъобразно “боравене” с етикетния паразик (фонация, мимики, жестове) в условията на комуникация се градят на основата на минимум теоретични сведения, ограничен по обем въз основа на критерия “необходимо и достатъчно”. Учителят обяснява на децата кои са най-употребяваните български етикетни кинемати, като ги поставя в пряка връзка с тематичните етикетни групи и ситуативните условия на общуването. Тези правила-указания се записват красиво на картонен лист и се поставят на видно място в класната стая (вж.: приложението). При нужда децата правят справка с тях не само по време на занятията по български език, а и по време на уроците по останалите учебни предмети.

Така по достъпен начин, без понятиен и терминологичен обременяване, *малките ученици разбират, че когато общуват по дадена тема на етикета, ползват различни етикетни средства в зависимост от конкретна речева ситуация, и по-точно от социалните призна-*

ци на комуникантите. Без знания и умения за това “превключване” на лингвистични и паралингвистични “кодове” е невъзможно да се осъществи речева етикетна комуникация.

След продуцирането на всяка устна диалогична етикетна проява задължително се правят самооценка, оценка и евентуално редактиране по посока на комуникативната пригодност на речта.

Чрез посочените упражнения за развитие на вежливата устна диалогична реч на второкласниците не претендираме за изчерпателни технологични решения, свързани с обучението на речев етикет в ранна училищ-

на възраст. Намерението ни е да подчертаем още веднъж, че *методиката на началното родноезиково обучение трябва да търси опора в съвременните лингвистични концепции.* В този контекст ще уточним, че *знанията за социолингвистичната природа на българския речев етикет са задължително необходими преди всичко на началния учител, за да може той да ги предложи компетентно на учениците в практически план и да намери конкретни технологични решения за резултатно развитие на вежливата реч и на речевото поведение на 6–11-годишните деца.*

ЛИТЕРАТУРА

1. *Андрейчин 1961*: Л. Андрейчин. На езиков пост. С., 1961.
2. *Байчев, Виденов 1999*: Б. Байчев, М. Виденов. Великотърновският език. В. Търново, 1999.
3. *Български тълковен речник 1976*: Български тълковен речник. С., 1976.
4. *Виденов 1979*: М. Виденов. Към българската паралингвистика. – Год. на СУ. Фак. Слав. фиол. 72. 1979, № 1.
5. *Виденов 1995*: М. Виденов. Езиковата култура на българина. С., 1995.
6. *Виденов 1997*: М. Виденов. Езикът и общественото мнение. С., 1997.
7. *Виденов 2000*: М. Виденов. Увод в социолингвистиката. С., 2000.
8. *Държавен вестник 2000*: Държавен вестник. 2000, бр. 48.
9. *Колева 1994*: В. Т. Колева. Помагало по методика на обучението по български език и литература (четене) в I – IV клас. Шумен, 1994.
10. *Крисин 1989*: Л. П. Крысин. Социолингвистические аспекты изучения современного русского языка. М., 1989.
11. *Кръстев 1992*: Б. Krъстев. Граматика за всички. С., 1992.
12. *Пантелеева 1994*: Хр. Пантелеева. Граматика на вежливата реч. С., 1994.
13. *Пасов 1989*: Е. И. Пасов. Основы коммуникативной методики обучения иноязычному общению. М., 1989.
14. *Стефанова 1993*: М. Стефанова. Българският соматичен етикетен език днес. – Проблеми на социолингвистиката, В. Търново, 1993.
15. *Учебни програми 1991*: Учебни програми за I – III клас на СОУ. С., 1991.
16. *Формановска 1982*: Н. И. Формановская. Русский речевой этикет: лингвистический и методический аспекты. М., 1982.
17. *Цанков 1994*: К. Цанков. Социолингвистика и речев етикет. В. Търново, 1994.

ПРИЛОЖЕНИЕ

ПРАВИЛАТА НА ВЕЖЛИВКО:

1. При разговор *слушаме* внимателно събеседника си, без да го прекъсваме. Гледаме го в очите.

Говорим ясно и отчетливо, без излишни звукове и думи. Служим си с подходящи за ситуацията сила и тон на гласа.

2. Спазваме научените правила *кой пръв поздравява и се сбогува; кой пръв се представя и подава ръка при запознаване.*

3. Когато *поздравяваме и се сбогуваме* на улицата, в магазина, в автобуса, на връстника и на близките си, можем да махнем с ръка или да ги потупаме по рамото. Когато събеседникът ни е по-възрастен, кимаме с глава или подаваме ръка усмихнати.

4. *Благодарим* на събеседника си с ведра усмивка; подаваме ръка или кимаме леко с глава. Другарите и близките си можем да прегърнем, целунем или потупаме по рамото.

5. *Извиняваме се и молим* с лека усмивка. При разговор с по-възрастен събеседник можем да се поклоним с тяло. На приятели или близки стискаме ръката, прегръщаме ги и т. н.

METHODOLOGICAL ASPECTS OF THE "SOCIOLINGUISTICS AND SPEECH ETIQUETTE" PROBLEM

MARIANA MANDEVA

Summary

The article deals with sociolinguistic conventions characteristic of the Bulgarian speech etiquette. It considers some aspects of problems concerning the development of 6-11-year-old children's ability to speak politely.